

meent, herkent Luther in dit verlangen naar het andere ‘the heart of man’s destiny’. Het Ding is zowel de bron van het verlangen maar tegelijk het verboden object ervan.

In zijn inleiding op wat in de overige hoofdstukken aan de orde wordt gesteld – de menselijke wil en de verborgen God, erfzonde en morele verantwoordelijkheid, zonde en geweten – laat Westerink zien hoe de vroege reformatoren preluderen op wat Freud en Lacan als het wezenlijke maar conflictueus ongrijpbare van de mens hebben laten zien. Als theoloog verklaart hij de dubbele predestinatie, als psycholoog het schuldgevoel en het geweten. Zijn studie is buitengewoon rijk, maar niet eenvoudig. Het heeft mij veel tijd en denkkraft gekost het betoog steeds in zijn finesses te volgen. Ik meen dat de schrijver een fundamentele studie van het menselijk verlangen aan de lezer heeft voorgelegd die de, veelal verdrongen, tragiek van het menselijke bestaan ten diepste peilt.

Rein Nauta

(Eelde)

Hellemans, Staf & Jozef Wissink (red.), *Towards a New Catholic Church in Advanced Modernity: Transformations, Visions, Tensions*, Zürich-Münster: LIT, pp. 280, ISBN 9783643902047, € 29.90.

Anthony, Francis-Vincent & Hans-Georg Ziebertz (red.), *Religious identity and national heritage: Empirical-theological perspectives*, Leiden-Boston: Brill, pp. 310, ISBN 9004228756, \$ 201.95.

De wisselwerking tussen religie en de samenleving met haar instituties is een van de kernthema’s van de godsdienstsociologie. Twee recent verschenen publicaties besteden aandacht aan deze wisselwerking vanuit multidisciplinair perspectief. Een aardige bijkomstigheid om beide boeken tegelijk te bespreken is dat de redacteurs van de bundels oud-collega’s van de Katholieke Theologische Universiteit in Utrecht zijn.

De bundel van Hellemans en Wissink is, zoals ze zelf zeggen, een zoektocht van de *School of Catholic Theology* (de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit Tilburg, ES). Dit is een verklaring voor het hoge aantal theologische dan wel theologisch-historische bijdragen in de bundel. De zoektocht is bedoeld “... to describe the crucial changes in the [katholieke] Church after 1960, to determine what the new shape of the Catholic Church in the West is/will be ...”, en bevat daarom veel bijdragen die beschrijven hoe deze kerk na het Tweede Vaticaans Concilie is veranderd op een flink aantal aspecten (de bijdrage van Witte over de kerkleer, van Speelman over de liturgie, van Meyers over kerkrecht). De grote concentratie op de invloed van deze kerkvergadering is te verwachten daar dit jaar het vijftigjarig jubileum ervan gevierd wordt, die heeft echter wel als nadeel dat er verdubbeling optreedt met andere publicaties die in dit jubileumjaar verschijnen en dat het huidige tijdsgewricht onderbelicht blijft. Voor sociologen zijn deze theologische bijdragen wel degelijk relevant omdat ze laten zien hoe een kerkformatie in staat is om

zichzelf en haar eigen traditie opnieuw uit te vinden en te positioneren, en welke discussies dat oproept.

De bundel heeft ook een aantal sociologische bijdragen die voor de geïnformeerde lezer weinig nieuws bevatten. Zo schrijft Hellemans over de ontwikkeling van de katholieke kerk naar een keuzekerk, iets waarover hij op meerdere plaatsen al gepubliceerd heeft. De bijdrage van Kees de Groot over de opstelling van de kerk in een 'vloeibare' samenleving bevat zowel theoretisch als empirisch weinig nieuws voor de lezer van dit blad. Wat goed zou zijn, en het onderzoek naar kerkformaties in de moderne samenleving verder zou brengen, is als de perspectieven van Hellemans en De Groot samengebracht zouden worden in een nieuw theoretisch raamwerk. Ook de bijdrage van Monique van Dijk over religie en jongeren baseert zich op de empirische gegevens die zij al eerder op congressen en in publicaties aan het Nederlandse publiek gepresenteerd heeft. Voor enig divertissement zorgen de bijdragen van Carroll en Sweeny die vanuit Brits perspectief kijken naar de veranderingen in de katholieke kerk. Ondanks alle pogingen om aan te tonen dat de kerk wel degelijk geluisterd heeft naar de moderne tijd en haar boodschap gemoderniseerd heeft, blijft natuurlijk de vraag overeind: waarom slaat het dan niet aan? Door het ontbreken van (vergelijkend) statistisch materiaal komt deze zelfkritische vraag niet aan bod en blijft het preken voor eigen (Nederlandse) kerk.

Wat dat betreft zouden de *empirisch*-theologische perspectieven van Anthony en Ziebertz soelaas kunnen bieden. Hun publicatie ontstond als uitvloeisel van een conferentie in Rome in 2010. Er is voldoende aanleiding om het thema van de publicatie, religie en nationale cultuur, serieus te nemen. In deze tijd van mondialisering staat de verhouding van deze twee, zoals we die van het midden van de negentiende tot het midden van de twintigste eeuw gekend hebben, onder druk. Tegelijkertijd zijn er heel veel tendensen en voorbeelden om, juist als reactie op processen van mondialisering, de twee weer dichter bij elkaar te betrekken. Dit verdient doordenking en onderzoek ook met het oog op de praktijk. Het is daarom ten eerste jammer dat in de inleiding centrale concepten zoals religie, natie, cultuur niet of nauwelijks besproken worden. Daardoor ontbreekt het in de bundel aan coherentie. Ten tweede is het jammer dat veel bijdragen een zeer beperkt deel van de werkelijkheid onderzoeken waardoor de grote vragen buiten beeld blijven. Ten derde is het jammer dat veel bijdragen gortdroog geschreven zijn met veel overbodig statistisch materiaal, waardoor de lezer niet wordt uitgenodigd na te denken over het belang van het thema, dat er wel degelijk is.

Enkele voorbeelden. Het eerste deel gaat over religie en natie in een multireligieuze context. Anthony concludeert na een uitgebreide statistische analyse dat christenen in India wel degelijk een rol kunnen spelen in het nationale zelfbeeld van India, maar goed, de praktijk wijst volgens mij toch uit dat het sterke hindoenationalisme in dat land weinig ruimte laat voor religieuze minderheden. Webb en Curran trekken de positieve conclusie dat Palestijnse christenen gewoon doorgaan met hun leven, maar twee jaar na het symposium in Rome moeten we concluderen dat het christendom in het hele Midden-

Oosten op uitsterven staat. Gärtner en Ergi constateren dat jonge moslims in de Duitse samenleving in hun psychologische ontwikkeling een moment tegenkomen waarin ze hun culturele en religieuze verschil met de sociale omgeving ontdekken en daarin eigen keuzes maken, maar dat weet iedereen die zich met identiteitsontwikkeling bezig houdt en zijn twee (2) uitgewerkte interviews wel genoeg om degelijke conclusies te trekken?

In het volgende deel, dat gaat over multi-denominatieve perspectieven, verdwijnt het thema 'natie' langzamerhand naar de achtergrond. Het onderscheiden van verschillende vleugels in de anglicaanse kerk door Village heeft slechts indirect met het Britse nationale zelfbeeld te maken; hetzelfde geldt voor de bijdrage van De Groot die schrijft over de relatie van de Nederlandse katholieken met hun kerk (een bijdrage die al eerder in het Nederlands gepubliceerd was). De psychologische studie naar bezoekers van één (1) kathedraal ergens in Engeland door Francis kan net zo min interesseren als een onderzoek naar het stressniveau bij Engelse plattelandsclerus door Brewster. Ook bij de bijdragen in het derde deel over de seculier-moderne perspectieven is de relatie met de natie afwezig of gezocht. Zo zijn er twee bijdragen over secularisatie in Oost-Duitsland (Sammet en Bonchino-Demmler e.a.), een onderwerp dat al uitvoerig zowel in het Duits als het Engels beschreven is. Ook de bijdrage van Schweitzer over belijdenis in zeven Europese landen heeft een binnenkerkelijk (en protestants) karakter terwijl de bijdrage van Cipriani door het ontbreken van een duidelijke vraag onbegrijpelijk is.

Het is jammer dat de bundel door de empirisch-theologische opzet zich beweegt op minieme onderwerpen die volgens de strikte regels van het wetenschappelijk spel uitgewerkt worden. Door het ontbreken van enige theoretische verbeeldingskracht en durf wordt het hele spannende van het thema plat geslagen.

Misschien is het toch beter een volgende keer empirie en theologie wat meer uit elkaar te halen en niet zo krampachtig op elkaar te betrekken.

Erik Sengers
(Amsterdam)

Erik Sengers & Thijl Sunier (eds) (2010), *Religious Newcomers and the Nation State. Political Culture and Organized Religion in France and the Netherlands*, Delft: Eburon, pp. 168, ISBN 9789059723986, € 19,95.

Sinds de Tweede Wereldoorlog hebben zich grote aantallen migranten in Europa gevestigd met een traditioneel islamitische achtergrond. Lange tijd werd die achtergrond niet als problematisch beschouwd en in het publieke en politieke debat nauwelijks bediscussieerd. Vooral de Iraanse revolutie (1979), de Rushdie affaire (1989) en meer recent de ter-roristische aanslagen van '9/11' (2001) en de bomaanslagen in Madrid (2004) en Londen (2005) maar ook de groei en toenemende publieke zichtbaarheid van de islam hebben hierin verandering gebracht en geresulteerd in de opkomst van een heftig debat over het